

(Advertentie)

TIJDSCHRIFT VOOR DIPLOMATIE

Maandblad voor buitenlandse politiek, ontwikkelingssamenwerking, internationale cultuur, internationale economie.

Is aan zijn zevende jaargang toe.

Verschijnt begin van elke maand.

De zevende jaargang loopt van september 1980 t.e.m. juli 1981, hetzij elf nummers.

U kunt zich abonneren door overschrijving van 1.200 Fr. op postgiro 000-0015691-74 van De Nieuwe Pers N.V., 1030 Brussel.

Na ontvangst van dit bedrag ontvangt U onmiddellijk de reeds verschenen nummers van de zevende jaargang.

U kunt ook vrijblijvend een proefnummer aanvragen.

"TIJDSCHRIFT VOOR DIPLOMATIE"

administratie : Zolalaan 31, 1030 BRUSSEL

het behoeftenbegrip: analyse en kritiek

Luc Notredame

"Wij hebben een behoefte geformuleerd, zonder in staat te zijn die behoefte verder te ontwikkelen, laat staan te concretiseren".

Daniël Cohn-Bendit

INLEIDING

Wie de discussies m.b.t. de "crisis van de verzorgingsstaat" ietwat van nabij volgt, zal het opgefallen zijn hoe frequent het woord "behoefte" erin voorkomt. Niet alleen op het politieke forum of in beleidsnota's en vlugschriften van de belanghebbende beroepsgroepen, maar ook in de sociale wetenschappen. De economische analyses van de welzijnszorg stapelen zich op met als leitmotiv de 'onderlinge afstemming van vraag en aanbod'. Tegen de achtergrond van een steeds luider klinkende roep om kostenbeheersing doet het behoeftenbegrip weer opgeld, met als één van de symptomen het welig tieren van behoeftenonderzoeken. Daar telkens weer wordt gewezen op de moeilijkheden bij het hanteren van het behoeftenbegrip is de vanzelfsprekendheid waarmee dit gebeurt weinig minder dan verrassend te noemen. Het resultaat is een uitholling van de gebruikte terminologie, wat wel meer gebeurt in de sociale wetenschappen, bv. bij woorden met een lage traditie. Om te komen tot een gedifferentieerd en meer eenduidig woordgebruik pleit Peeters in zijn analyse van het "burger"-begrip voor een herbezinning op de historiciteit en maatschappelijke bepaaldheid van sleutelbegrippen (1). Het behoeftenbegrip is evenwel altijd al eerder toevallig gebruikt, zonder het echt te definiëren; het werd veelal achteloos gebruikt als synoniem van tekort of noodzaak. En het onderscheiden van betekenissen in economische, antropologische, empirische en normatieve behoeftencategorieën kan al zinvol zijn bij inhoudsanalyse en exegese (2), het helpt ons weinig vooruit bij de oplossing van het probleem dat hier aan de orde is.

PROBLEEMSTELLING

Het woord "behoefte" heeft in het dagelijks taalgebruik verschillende betekenissen zoals natuurlijke behoefte (ontlasting), armoedig ("behoefstig"), het nodige of de dagelijkse behoeften en het verlangen naar iets dat bewust wordt gemist. Als wetenschappelijk begrip is de betekenis erg onduidelijk, gezien reeds de moeilijkheden die opduiken bij de definiëring ervan. Als al een definitie wordt gegeven, is deze zo weinig zeggend dat men er alle kanten mee uitkan "Een behoefte is alles wat een mens nastre-

venswaardig voorkomt" (3), of zegt de definitie meer over het paradigma waarbinnen er wordt gewerkt dan over het begrip zelf. Dit laatste is het geval met de systeemtheoretische definitie: "A need of a given system is that property because of which a defined state of an environment of that system is a necessary condition of the undisturbed functioning of the system in this environment" (4). Anderen beperken zich tot de lapidaire uitspraak dat het begrip moeilijk af te lijnen is, meteen eraan toevoegend dat behoeften nu eenmaal "oneindig rekbaar zijn" en mede bepaald zijn door een hele reeks van factoren zoals het sociale waardensysteem, de sociale druk en de beschikbare middelen om ze te bevredigen (5): een voorbeeld van hoe de inhoud de plaats inneemt van het begrip zelf.

Gezien dit problematisch karakter van het behoeftenbegrip – dat nog wordt versterkt, zie inleiding – kan een vraagteken worden geplaatst achter de mogelijkheden ervan als "concept opératoire qui ne soit ni un présupposé intellectuel ni une définition dogmatique, mais un outil servant à l'analyse sans en définir préalablement les termes ou les contenus" (6). Tegelijk stelt zich de vraag naar de wijze waarop het begrip moet worden gehanteerd c.q. wat de relatie is tussen het theoretisch concept en de 'feiten'. Is het behoeftenbegrip enkel geschikt om de 'feiten' te herhalen in onderverdeling, afgrenzing en klassificatie of kan het de 'feiten' inzichtelijk maken door ze op een welbepaalde manier met elkaar te verbinden? Geeft het de eigenschappen van het beschrevene weer of heeft het meer het karakter van een hulpmiddel voor de onderzoeker om verschijnselen met elkaar in verband te brengen?

Omdat het problematische karakter van het behoeftenbegrip vanzelfsprekend gevolgen heeft voor het behoeftenonderzoek, is meteen ook het probleem gesteld van de wijze waarop een dergelijk onderzoek dient te worden opgezet. Waarbij zowel wordt gedacht aan het onderzoek naar de aard en omvang van de behoeften, naar het proces waarin deze worden gearticuleerd als naar de manier waarop aan de gearticuleerde behoeften wordt tegemoetgekomen en/of dient tegemoetgekomen.

In dit artikel wordt uitgegaan van een bekend model van behoeftenonderzoek, nl. dat van Bradshaw. Zijn operationele definitie van het behoeftenbegrip – d.i. in termen van de handelingen die moeten worden uitgevoerd om het begrip te meten – wordt aan een kritisch onderzoek onderworpen, waarna op de resultaten aan de hand van andere auteurs dieper wordt ingegaan met de bedoeling een alternatief model te ontwikkelen. Centraal staat de hypothese dat de betekenis van het behoeftenbegrip volledig naar de achtergrond is verdwenen en het maatschappelijk functioneren ervan het belangrijkste kennisgegeven is geworden. In deze lijn verderdenkend wordt het begrip hier gebruikt als "strategisch concept" in het ontdekken van ontwikkelingen in de verzorgingsstaat en het behoeftenonderzoek gehanteerd als instrument in de analyse van verschuivingen in de maatschappelijke positie van de wetenschappelijke praktijk. Het behoeftenbegrip wordt niet als iets op zichzelf staand onderzocht maar in het kader van de welzijnszorg en -beleid, terwijl de rol van de wetenschap c.q. de onderzoeker ruime aandacht krijgt.

BRADSHAW

In het veelvuldig geciteerde artikel "The concept of social need" ontwerpt deze auteur een strategie van beleidsvoorbereidend en -ondersteunend onderzoek in de sector van de sociale voorzieningen, in de hoop dat de taxonomie "may help to clarify and make explicit what is being done when those concerned with the social services are studying or planning to meet social need" (7). Zijn operationalisering van het behoeftenbegrip omvat vier afzonderlijke definities die worden gehanteerd door beleidsmensen en onderzoekers: normatieve behoeften, ervaren behoeften of noden, uitgesproken behoeften of de 'effectieve vraag' en relatieve behoeften. Deze definities staan niet los van elkaar doch moeten in hun onderlinge relatie worden beschouwd. Enkele belangwekkende problemen in dit verband zijn de discrepantie tussen vormen van behoeften (bv. tussen de beleidsmatig vastgestelde normatieve behoeften en de ervaren behoeften) en het proces van omzetting van ervaren in uitgesproken behoeften of juist het uitblijven daarvan.

NORMATIEVE BEHOEFTE

Deze worden geformuleerd door beroepsbeoefenaars, ambtenaren en sociaal wetenschappers. "A 'desirable' standard is laid down and is compared with the standard that actually exists". De normatieve behoeftedefinitie is in geen geval absoluut. De standaard verandert voortdurend als resultaat van ontwikkelingen in de kennis en wijzigingen in de waarden die in de samenleving worden gehuldigd. Ook kunnen de definities verschillen naargelang de normatieve oriëntatie van degenen die de behoeften formuleren.

Normatieve behoeften vinden bv. een uitdrukking in programmacriteria (zoals het aantal ziekenhuisbedden per duizend inwoners) en worden steeds meer geformuleerd aan de hand van sociale indicatoren. Eén van de autoriteiten terzake, H. Deleeck, gaat ervan uit dat de normatieve behoeften de enig mogelijke zijn:

"De individuen kunnen bezwaarlijk rechtstreeks noden en aspiraties kenbaar maken; dit kan wel gebeuren door erkende woordvoerders. Zij voelen wat er in de kleine of grote groep leeft, kunnen deze problematiek onder woorden brengen en in een voor hogere instanties begrijpelijke taal uitdrukken" (ons cursiveren) (8)

Deze instelling is enkel te begrijpen wanneer geplaatst in een economisch perspectief waarin de behoeften van de individuen pas een rol toegewezen krijgen van zodra de individuen optreden als verbruikers – en dat in een economisch verkeer dat de mogelijkheden in zich houdt de behoeften te bevredigen. Onder "erkende woordvoerders" blijkt begrepen te worden organisaties allerhande en niet in het minst de wetenschapsmensen. Deze laatsten krijgen in de moderne maatschappij een "bijzondere rol" toegewezen om door studie en onderzoek een bijdrage te leveren in de objectivering van bestaande en potentiële behoeften (9). Het vigerende mechanisme dat de behoeften

uitdrukt "is een historisch gegroeid mengsel van min of meer vrije markteconomie en van collectieve (politieke) besluitvorming". Met de stijgende welvaart wordt dit mechanisme nu op de helling gezet: de mens eist meer zeggingschap en beter inzicht in de formulering van zijn behoeftenschema. De bijzondere rol van de wetenschapsmensen ligt dan hierin dat "objectieve informatie een essentieel onderdeel is van elke vorm van democratie".

Een magistraal voorbeeld van hoe wetenschapsmensen de behoeften formuleren, levert het meeste recente werk van Nuyens (10). Als een volleerd alchemist brouwt hij uit het "vrij wazige en moeilijk grijpbare" behoeftenbegrip en de meest verschillende andere ingrediënten een warm sopje, waarmee hij vervolgens elk theoretisch probleem weg-wast. Het taalgebruik is naventant: Burton-achtig en "sabbaticaal", de eigen maniëristische versie van vulgarisatie, met uitstalraameffect. Om in zijn idioom te blijven: in "De eerste lijn is krom" tovert hij een serie warrige onderzoeksrapporten – La grande bouffe – (11) om tot een lekker loensend galgemaal voor de patiënt. Wat hij presenteert is een episkopische projectie van gezondheidsbehoeften op het grofkorrelige scherm van de "officiële en legitieme gezondheidszorg". Omdat behoeften op zichzelf geen waarneembare categorie zijn, neemt Nuyens zich voor ze zichtbaar te maken in het fenomeen zorg, dit met behulp van een dialectische benadering van vraag en aanbod. De belangrijkste indicatoren voor gezondheidsbehoeften vormen in zijn studie de gezondheidstatus (klachten, stoornissen, problemen, ziekten, handicaps die de mensen zelf aanreiken), de gezondheidsopvattingen (kennis, attitude en evaluatie) en het ziektegedrag. Enkele stellingen in resp. volgorde: "Gezondheidsbehoeften kunnen in eerste instantie afgelezen worden uit naakte sterfte- en ziektecijfers" (pag. 23). "Wanneer het ganse zorgengebeuren afgestemd ligt op een snelle en adequate zelfdetectie van gezondheidsstoornissen en mensen hebben niet de vereiste kennis om dit te doen, dan stoot men op een behoefte" (pag. 106). Ten slotte worden de verschillende gedragsvormen zoals riskant –, zelfzorg- en consumptief gedrag als indicator voor behoeften opgevat. Niet dat Nuyens geen interessante analyses geeft van de gezondheidszorg in Vlaanderen. Betekenisvol is evenwel de modieuze omzetting van analyse-categorieën (kennis, attitude, gedrag) in termen van behoeften, én het directe verband dan, gezien het gehanteerde analysemodel, wordt gelegd met de (dus noodzakelijk geachte uitbreiding van de) zorgverlening. Typerend voor het opzettelijk grofkorrelig gehouden beeld van de gezondheidszorg is de initiële vraag "op welke wijze het zorgensysteem heeft gereageerd op de gewijzigde ligging van de waarde gezondheid" en de vaststelling van het mystiek huwelijk tussen wat de samenleving belangrijk vindt en wat de geneeskunde vermag" (pag. 30/31). Hoe de genoemde wijziging tot stand is gebracht en waarom "de samenleving" (wie is dat?) het ene al belangrijker vindt dan het andere, verdwijnt uit het gezichtsveld. Helemaal gortig wordt het waar de leek enkel nog meespeelt in "een behoorlijk pakket irrationele ziekte-opvattingen" en waar de onteigeningsprocessen (de zorg als exclusieve aangelegenheid van de professionelen) veiligheidshalve op het actief van diezelfde leek worden geschreven (pag. 123). Of het bekende "blaming the victim".

Eén van Nuyens' mede-onderzoeksters legt de grondstructuur bloot waar zij stelt dat de gezondheidsbehoeften kunnen worden afgeleid uit de "basiskennmerken van de bevolking" m.b.t. veroudering, socio-economische status (opleiding, inkomen en beroepssituatie) en huisvesting. "Uit deze gegevens kunnen wij besluiten dat belang-

rijke groepen uit de bevolking risicogroepen zijn" (12). Aan die risicogroepen hebben de beroepsbeoefenaren dan weer een lekkere kluit, omdat het een gedroomd concept is om de gehele bevolking in één pennetrek verzorgingsbehoefte te verklaren, en vooral omdat het toelaat op een versluierende manier de "behoeften van cliënten/patiënten" en de "collectieve behoeften van de globale welzijnszorg" over elkaar heen te laten schuiven (13).

Het dooreenhaspelen van 'behoeften' komt zeer duidelijk tot uiting in "Maken wij er werk van?", een advies van de Nederlandse Wetenschappelijke Raad voor het Regeeringsbeleid (WRR) (14). Uitgangspunt is de noodzaak van creatie van arbeidsplaatsen en het bestaan van "reële maatschappelijke behoeften" waarin niet of in onvoldoende mate wordt voorzien, en die door middel van een arbeidsintensief aanbod zouden kunnen worden vervuld. Beide elementen staan niet los van elkaar, want bij "het identificeren van de reële behoeften in kwartaire sector (wil men zich) primair laten leiden door de werkgelegenheidsdoelstelling". Er blijft echter één groot probleem: de identificatie van de behoeften, reden waarom de WRR bij de regering aandringt op "een nadere en meer systematische bestudering en identificatie van reële maatschappelijke behoeften". De toevoeging door een commentator, dat de behoeftenidentificatie het ontwerpen veronderstelt van betrouwbare behoeftenindicatoren analoog aan marktsignalen en goede succes-indicatoren analoog aan winst (15), past geheel in de filosofie van de WRR. Voor haar is een behoefte immers "datgene wat een consument via het betalen van geld als zodanig kan laten gelden of datgene wat via politieke besluitvorming als zodanig wordt aangemerkt en waarvoor overheidsmiddelen worden vrijgemaakt". In een dergelijke gedachtengang past volgens Talstra nauwelijks enige aandacht voor de selectiviteit van beide mechanismen. De selectiviteit van het marktmechanisme berust vooral op de volgende factoren: "de consument kan zijn behoeften slechts kenbaar maken voor zover er een aanbod is én hij kan zijn voorkeuren beter kenbaar maken naarmate hij koopkrachtiger is. Het marktmechanisme weerspiegelt zo de produktieverhoudingen én de inkomens- en vermogensverdeling in de samenleving". Dat ook het budgetmechanisme de behoeften selecteert, blijkt uit het feit dat slechts bepaalde behoeften politiek zichtbaar worden, en daarvan nog slechts een bepaald deel wordt gehonoreerd: "alleen die behoeften welke erkend worden binnen en gehonoreerd kunnen worden met instandhouding van het dominante waardenpatroon en (dus) geen bedreiging vormen voor het maatschappelijk systeem".

In de wijze waarop de WRR zelf de behoeftenidentificatie organiseert (werkconferentie met de instanties werkzaam in de kwartaire sector), kent zij een belangrijke rol toe aan geleerden en professionals, geïsoleerd van de gebruikers. Daarmee wordt volgens Talstra "naast of misschien in het verlengde van markt- en budgetmechanisme een derde selectiemoment ingebouwd", dat ertoe zal leiden dat de uitbreiding van de kwartaire sector zich vooral zal situeren in de aanpassing en uitbreiding van het bestaande dienstenpakket.

Vervolgens analyseert hij de ideologie van de verzorgingsstaat, zoals die naar voor komt in het gehanteerde behoeftenbegrip. Aanvaard wordt "de toepassing van een zekere mate van behoeftenmanipulatie door het staatsapparaat als een noodzakelijke voorwaarde voor de realisering van de pretenties van de verzorgingsstaat en eventueel de

verhulling van het falen ervan". Dit krijgt praktisch gestalte in de "activeringsfunctionaris" die ondermeer tot taak zou hebben "direct contact met vragers en latente vraagcategorieën om te komen tot advisering c.q. gerichte activering en werving" (16). Of om het met Elchardus te zeggen: "De begeleider maakt de behoeften niet, ze zijn er al, alleen weet de gewone sterveling dat niet."

Al met al lichten de aldus geformuleerde behoeften de eerste van de vele sluiers op die hangen over de geprogrammeerde maatschappij, waarin apparaten de behoeften van de mensen vaststellen, voorschrijven hoe die behoeften vervuld moeten worden en zelf de middelen verschaffen om in die behoeften te voorzien (17). Hoe dit gebeurt en welke strategieën daarbij worden ontworpen, werkt M. Elchardus uit m.b.t. de ongebreidelde groei van opvoedende en begeleidende activiteiten die zich op de meest uiteenlopende sociale relaties hebben geënt. De voornaamste strategie bestaat erin de sociale relaties die men wil begeleiden te devalueren, wat zou gebeuren langs een viertal onteigeningsprocessen:

- a. de *onteygening van technische competentie* (bv. bij opvoeding van kinderen van 0-6 jaar en kinderopvang) wordt in de hand gewerkt door culturele ontwikkelingen, en meer concreet door de publicatie van allerlei handboeken waarin de competentie en zelfzekerheid van de ouders frontaal wordt aangevallen;
- b. de *onteygening van affectieve competentie* (bv. de koesteringsfunctie van het gezin) gaat zelfs zover dat 'tevredenheid' wordt geïnterpreteerd als een symptoom van onwetendheid en/of affectieve gebrekkigheid;
- c. de *onteygening van autonome zingeving*: de mensen zijn hun onafhankelijkheid toch al lang kwijt. Voor de begeleider is niet zozeer van belang "de concrete vooruitgang die mensen kunnen boeken door een gaaf houden van hun zelfvertrouwen, een realistische interpretatie van hun werkelijkheid en een pragmatische politiek. Wat hij belangrijk acht is de celebratie van het 'authentieke ik' dat zich realiseert op de ruïne van alle concrete, instrumentele 'sociale gebondenheden'.
- d. de *onteygening van de bekwaamheid de eigen behoeften, waarden en normen te articuleren*. Elchardus citeert als voorbeeld:

"De agogische methode ... is een methode om mensen bewust te maken van hun waarden en normen: deze methode wil de mensen doen ontdekken wat ze nastreven, wat ze belangrijk vinden, wat ze als problemen ervaren."

Voorbeelden zijn er te over. Verwijzen we slechts naar de Nederlandse activeringsfunctionaris, die D. Kal poogt te rechtvaardigen door te stellen dat het feit dat de 100 à 400 000 analfabeten in Nederland niet "om educatie lopen te zeuren ... aangeeft wat er nog aan werk ligt om verborgen behoeften manifest te maken; want je maakt me niet wijs dat iemand het prettig vindt niet of niet goed te kunnen lezen of schrijven" (18).

Waar het bij deze onteigeningsprocessen om gaat, is het scheppen of definiëren van behoeften aan begeleiding, en het uitbreiden van de begeleidende activiteiten. Dat

maakt het noodzakelijk dat het grootste deel van het onderzoek gaat naar 'marketing-research' voor de welzijnsorganisaties en naar het vaststellen van behoeften — terwijl problemen m.b.t. de modi, doeleinden, gevolgen, wenselijkheid en doeltreffendheid van de begeleiding slechts een beperkte aandacht krijgen. De uiteindelijke bedoeling is het scheppen van een sociale orde door persoonlijkheidsbehoeften te boetsen (19).

ERVAREN BEHOEFTE

Hier gaat het om de noden of de behoeften waarvan de mensen zich bewust zijn en waarbij vooral het methodisch opbouwwerk pleegt aan te sluiten. De ervaren behoeften dekken volgens Bradshaw nooit geheel de "reële noden". Ze zijn immers begrensd door de perceptie van de individuen (kennis van de beschikbaarheid van de voorzieningen, terughoudendheid om een verlies aan zelfstandigheid toe te geven) en worden ook vertekend door degenen die hulp vragen zonder die echt nodig te hebben. Hier situeert zich ook de discussie over echte en onechte behoeften, over emancipatie en beheersing, over behoeften en belangen. Deleek onderscheidt "felt-needs" en "unfelt-needs" of "real-needs", een onderscheid dat noodzakelijk wordt gemaakt door het geponeerde feit dat sommige objectieve noodsituaties niet als nood worden ervaren. Daarom moeten de maatregelen van sociale politiek "niet zozeer een antwoord geven op een naar voor getreden vraag, dan wel zoeken hoe het aspiratieniveau kan opgetrokken worden zodanig dat vragen om verbetering kunnen naar voor komen" (20). De redeneertrant is niet nieuw en vindt men ook bij auteurs die nu niet meteen het planningsdenken van Deleek zouden onderschrijven. Hajer bijvoorbeeld stelt dat niet zondermeer "alle door individuen en groepen naar voor gebrachte behoeften moeten worden gehonoreerd", dit omdat deze benadering:

"... de vrijheidsbeperkende invloed (miskent) die in deze maatschappij via de socialisatie in gezinsmilieu, onderwijs en beroep op de mensen wordt uitgeoefend. Private wensen zijn niet zondermeer identiek met de rationale belangen van betrokkenen" (21).

Zonder hem uitdrukkelijk te vermelden, herhaalt Hajer hier Marcuse's onderscheid tussen echte en onechte behoeften, waarbij deze laatste deze zijn welke "aan het individu worden opgedrongen door bepaalde sociale belangengroepen, die gebaat zijn bij zijn onderdrukking. (...) Dit soort behoeften bezit een maatschappelijke inhoud en functie, welke bepaald worden door externe krachten waarover het individu geen zeggingskracht heeft". "Pas in laatste instantie" — d.w.z. indien en wanneer zij vrij zijn om een eigen antwoord te geven —, kunnen de individuen zelf de vraag beantwoorden wat echte en wat onechte behoeften zijn. Eerst moeten de behoeften worden bevrijd, en dit via een economisch en politiek proces (22). Marcuse's benadering noemt Menneli de drie-dimensionele visie op de behoeften. Hoewel hij er nogal wat vraagtekens bij plaatst m.b.t. de empirische status, de mogelijkheid het bestaan ervan te poneren zonder dat de behoeften zich manifesteren in (zelfs maar verbaal) gedrag en m.b.t. de noodzaak van een voorafgaandelijke aanvaarding van een sociale theorie, kiest Menneli na onderzoek resoluut voor deze benadering als 'empirisch meer accuraat' (23). Accu-

rater vooreerst dan de één-dimensionele visie die ten grondslag ligt aan de administratieve benadering van het sociaal beleid en in essentie teruggaat op het nuttigheids- en economisch denken. De aangewezen onderzoeksmethode is hier de survey, en dat levert als resultaat op dat enkel die 'behoeften' in rekening worden gebracht die reeds een uitdrukking hebben gevonden in een actieve deelname in besluitvormingsprocessen; 'latente' behoeften blijven ongrijpbaar, terwijl men ervan uitgaat dat mensen bewust zijn van onvervulde maar manifeste behoeften. De Frankfurterbenadering is daarnaast ook accurater dan de twee-dimensionele visie, die Menneli verduidelijkt aan de hand van de culturele animatie. Deze techniek heeft tot doel de latente behoeften bewust te maken door mensen 'bloot te stellen aan nieuwe culturele ervaringen'. De sociale planning van Deleeck bv. is aan deze visie schatplichtig. Veel meer dan een aanvulling op de één-dimensionele visie zou de culturele animatie evenwel niet te bieden hebben. De logica ervan is die van "piecemeal social engineering"; ze gaat ervan uit dat problemen experimenteel kunnen worden vastgesteld en opgelost door een "improviserende, stapje-voor-stapje, voorzichtig voortschrijdende heden-besturing der maatschappij" (Polak). Het dilemma is dit: als na langdurige blootstelling aan allerlei nieuwe ervaringen de mensen nog steeds niet datgene wensen wat wij verwachten dat zij verrijkend zullen vinden, wat dan? "Wij hebben voor u op de fluit gespeeld en gij hebt niet gedanst; wij hebben klaagliederen gezongen en gij hebt geen misbaar gemaakt" (Mattheus 11, 17). Een praktijkvoorbeeld uit een jaarverslag van het Rotterdamse buurt- en clubhuiswerk maakt het allicht wat concreter:

"Wat moet je met een voorziening, als antwoord op behoeften, als buurtbewoners discriminerend optreden tegen Surinamers? Of als ze zich neerleggen bij hun maatschappelijke achterstelling en geen enkele behoefte hebben aan emancipatie? Of als zij het haasje worden omdat zij hun rechten niet kennen, maar er niet aan denken om in hun 'vrijtijdsvoorziening' die rechten te leren kennen? ... (24)

Kraaykamp legt een probleem bloot waarvan de status questionis binnen het opbouwwerk nog volop in ontwikkeling is. Hij stelt de principiële vraag of er binnen het voorzieningendenken als antwoord op behoeften wel enige kans zit voor een doelstelling als emancipatie, maar blijft steken in de tegenstelling emancipatie-vertrouwen: de behoefte aan emancipatie geformuleerd door de opbouwwerker (de bevrijding van de behoeften bij Marcuse) in conflict met het vrije spel van private wensen (in dit geval Marcuse's onechte "behoeften aan ontspanning, aan plezier, aan gedragingen en gebruiksgewoonten zoals de advertentie ze voorschrijven").

In de andragologie is de spanningsrelatie die geworden tussen emancipatie en beheersing. De emancipatie wordt ingeschreven in de definitie zelf van opbouwwerk en andragologie, zodat het fundamentele probleem van Kraaykamp in een 'definitorische' handomdraai is opgelost (25). Wat hier gebeurt is het in-zichzelf-keren van de theorievorming. De klemtoon verschuift van de externe spanningsrelatie opbouwwerk-bevolking naar de interne – tot de andragologie zelf behorende – spanningsrelatie tussen de theoretische concepten emancipatie en beheersing (26). Ook het actie-onderzoek worstelt met het "reëel dilemma" emancipatie-beheersing, en ook hier wordt gretig gebruik gemaakt van de wisseltruc van de probleemoplossing door herdefiniëring. Zonder daarop uitvoeriger in te gaan, is het interessant één typering van actie-onderzoek te citeren:

"Het actie-onderzoek biedt een alternatief voor de conceptie van sociaal beleid in termen van deskundigheid (formulering van behoeften die in grote mate buiten de sociale dynamiek vallen) in die zin dat het stimuleert naar de auto-productie van de samenleving, d.w.z. de zelf definitie van de behoeften en derhalve van de sociale praxis" (27).

De typering is uiterst veelzeggend, omdat ze aangeeft hoe het sociaal-wetenschappelijk onderzoek het veld van de normatieve behoeften verlaat, zich a.h.w. stort op de ervaren behoeften en de grenzen tussen de beide doet vervagen. Een verklaring hiervoor ligt wellicht in de manklopende relatie tussen onderzoek en beleid (de alibi- en uitstelfunctie (28), waar de wetenschapper zo onderhand genoeg van heeft en dan maar beslist zelf het heft in handen te nemen, m.a.w. zelf te interveniëren (29).

UITGESPROKEN BEHOEFTE

De 'effectieve vraag' of de ervaren nood omgezet in actie: nadat mensen zich bewust geworden zijn van het bestaan van een behoefte, richten ze zich tot anderen die daarin kunnen voorzien. Voor het kennen van deze uitgesproken behoefte zijn we aangewezen op wetenschappelijke onderzoeksrapporten, maar vooral op registraties allerhande. Bradshaw heeft er in zijn artikel meteen op gewezen dat de vraag, zoals die tot uiting komt in de wachtlijsten, de gemakkelijkste vorm van behoeftenonderzoek is, maar tegelijk ook de minst adequate. Om diverse redenen kan er immers over- of onderschatting van "behoeften" optreden. Denken we m.b.t. intramurale opvang van bejaarden bv. alleen nog maar aan het gegeven dat bejaarden zich voor opname aanmelden als verzekering "als het ooit eens nodig mocht blijken te zijn" of aan de invloed van strenge opnamecriteria. Vervolgens blijkt uit registraties dat de hulpvraag door de cliënt wordt geformuleerd in termen van het hem bekende aanbod; de uitgesproken behoeften zijn hier m.a.w. voorgestructureerd door de aanbodsgerichtheid van de instelling (30).

Een recent onderzoek betreffende de gezins- en bejaardenhulp gaat uit van de "concrete hulpvraag" als de ontmoeting van vraag en aanbod. Het spanningsveld tussen beide wordt op een dubbele manier aan onderzoek onderworpen. Vooreerst via een analyse van de registratiegegevens, wat een beeld oplevert van de verwachtingen omtrent de modaliteiten van de hulpverlening (startdatum, intensiteit en duur) en omtrent de feitelijke hulpverlening (hulpopdracht). Opgemerkt wordt dat deze verwachtingen "natuurlijk niet enkel bepaald (worden) door de reële behoeften van de cliënt, maar gedeeltelijk ook door het beeld dat hij zich gevormd heeft omtrent de geboden hulp" (31). De "reële behoeften" worden vervolgens onderzocht via een bevraging van de cliënten naar het al dan niet zelf aankunnen van een aantal zeer concrete taken die in een normaal functionerend huishouden moeten worden vervuld (de zgn. "behoeftenbepaling"). Bij vergelijking van verwachtingen en "reële behoeften" blijkt een grote discrepantie en er wordt geconcludeerd:

"Naast de mate van hulpbehoefte van de hulpvrager zal het niet in gelijke mate gekend zijn van alle taakaspecten van het beroep gezins- en

bejaardenhelpster mede oorzaak zijn van het feit dat de verwachtingen t.o.v. de hulp verschillend zijn van de werkelijke behoeften". (32)

Als oplossingen worden aangedragen het werken aan de beeldvorming van het beroep en "het iets doen" aan persoonlijke mogelijkheden en beperkingen van de helpster.

Zodoende worden bijna ongemerkt de noden medebepaald vanuit de vereisten van het zinvol werken van de hulpverleners. In deze 'vertekening' spelen volgens Mc Knight de professionele vooronderstellingen t.a.v. de behoeften en behoeftenbevrediging een sleutelrol. De professionelen vertalen een behoefte in een tekort, dat wordt gesitueerd in de cliënt, die op zijn beurt wordt gedefinieerd als een verzameling onderdelen. De individuele mens bestaat uit een pakket behoeftige onderdelen, zowel ruimtelijk als in de tijd gezien. Dat de mogelijkheid tot individueel handelen daardoor wordt vernietigd, is voor de professe pure winst. De professionele definitie van de behoeften produceert de vooronderstelling dat enkel de deskundigen in de behoefte kunnen voorzien en dat de remedie de behoefte moet bepalen (33). Zo wordt het vermogen een probleem te definiëren een professioneel voorrecht en houdt de burger op te bestaan. Hij wordt in de rol van cliënt of consument gedrongen, wat bovendien nog in de hand wordt gewerkt door de codering van probleem en oplossing in een taal die onbegrijpelijk is voor de burger (34).

Bradshaw suggereert dat de "effectieve vraag" een vertaling zou zijn van de "behoefte" die naderhand door onderzoek dient gedefinieerd. Het voorbeeld van de registratie, het onderzoek m.b.t. gezins- en bejaardenhulp en de professionele vooronderstellingen spreken dit tegen. Enerzijds ontbreekt in Bradshaw's benadering van de uitgesproken behoeften een essentieel gegeven, nl. de klacht. Anderzijds dient de koppeling van de begrippen op een totaal andere manier te gebeuren. Uitgaande van de klacht, ziet de koppeling er zo uit: de *klacht* wordt ingeperkt en gekanaliseerd in de vorm van een *vraag* die conform is aan de logica van de voorzieningsstructuur, en deze manipulatie gebeurt onder het voorwendsel van het inspelen op *behoefte*. Er opent zich een nog bijna onontgonnen studieterrin: de verzorgingsstaat als één groot patronagesysteem (35), met als kroon op het werk het welzijnsdespotisme. Als historisch model fungeert de "hydraulische maatschappij" (36). Symptomatisch is dat behoeften en behoeftenbevrediging gezien kunnen worden als een aanvaard mechanisme van maatschappelijke handhaving:

"Het ondergaan van professionele hulpverlening is één van de weinige geaccepteerde verontschuldigungsmechanismen om inkomen, woonruimte, waardering en verzorging te krijgen of te behouden". Zonder de heteronome behoeftenbevrediging kan men zich niet "handhaven tegen uitbuiting, vervreemding, isolement en gevoelens van zinloosheid en onmacht" (37).

De verontschuldigungsmechanismen gelden zowel voor de overheid als voor de burger. De link tussen beide vormt steeds meer de creatie van, resp. het zich beroepen op de sociale grondrechten: het recht op gezondheidszorg, het recht op bestaansminimum, de rechten van de patiënt, individuele rechten die voorlopig slechts in beperkte mate afdwingbaar zijn. Voor de bevolking vormen de sociale grondrechten een minimale beveiliging van een nu opeisbaar geworden consumentenpositie, voor de overheid is de

creatie ervan een nog niet geheel op punt gesteld instrument om via het rechtsmechanisme het sociaal beleid verder te depolitiseren. De eisen met betrekking tot resp. het recht op gezondheid, het recht op een menswaardig inkomen en een effectieve controle op bv. de farmaceutische industrie dreigen definitief te worden gekanaliseerd. In dat perspectief lijkt de vrees van Illich niet ongegrond dat "de professionele definitie van (sociale grond-)rechten (de democratische) vrijheden kan vernietigen en een tirannie vestigen die mensen onder hun rechten verstikt" (38).

RELATIEVE BEHOEFTE

Daarvan is sprake wanneer aanwijsbare groepen mensen volgens welbepaalde kenmerken in overeenkomstige posities verkeren terwijl de aangeboden voorzieningen van aard en omvang verschillend zijn. Bij de vaststelling van deze behoeften is sociaal-wetenschappelijk onderzoek geboden.

DISCUSSIE

In zijn presentatie van de taxinomie concludeert Sewandono dat Bradshaw het "container-achtige" begrip behoeften iets handzamer heeft gemaakt. Dat hij de behoeften ook inzichtelijker zou hebben gemaakt, moet worden afgewezen. Het behoeftenbegrip is bij Bradshaw immers reeds op voorhand afgebakend als "maatschappelijk erkende behoeften", d.i. "een tamelijk diffuus geheel van eisen en verwachtingen die mensen in een geïndustrialiseerde samenleving, waar bovendien de arbeidsdeling geleid heeft tot vergaande professionalisering, koesteren t.a.v. overheden" (39). We hebben zelfs te maken met een dubbele vereniging van het begrip, enerzijds tot een soort eindpunt in het proces van behoeftenarticulatie en beleidsrelevant worden van behoeften (40), anderzijds tot het begrip zoals het in de praktijk wordt gehanteerd door professionelen. Welke mechanismen in deze ééndimensionele visie – en de daaruit afgeleide klassificatie en onderzoeksstrategie – werkzaam zijn, heb ik gepoogd te analyseren in de vorige paragrafen. Eén daarvan is de aanmatiging waarmee de wetenschap, op zoek naar maatschappelijke relevantie, zich meester maakt van het begrip en de betrokkenen buiten spel zet (Deleek) of hen met zachte hand in de articulatie van hun behoeften wil begeleiden (actie-onderzoek). Een ander is de manier waarop het door de wetenschapsmensen wordt gebruikt. Telkens weer gekaderd in het vraag-aanbodmodel verliest de "behoefte" de status van het te onderzoeken gegeven en wordt ondergeschikt gemaakt aan de eisen van het maatschappelijk systeem. Behoeftenonderzoek is een selectie geworden, een manipulatie en zelfs een boetseren van behoeften, conform aan de heersende ideologie. De direct betrokkenen – de onderzochten – zijn weggezuiverd.

In de discussie zijn enkele nieuwe begrippen zoals 'klacht' en 'belang' aan dat van behoeften gerelateerd, terwijl met Menneli een opening werd gemaakt naar meerdimensionele visies. Maar wat "behoefte" nu zijn is er niet veel duidelijker op gewor-

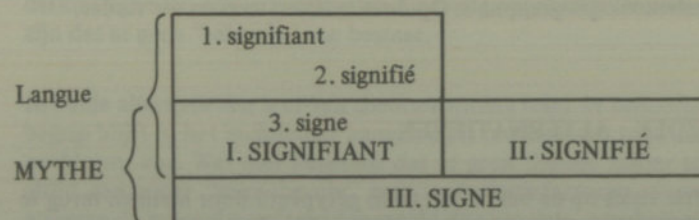

den. Behoeftenonderzoeken zijn relatief zeer recent, veel recenter dan de sociale problemen-benadering werd erg weinig aandacht besteed aan het uitbouwen van een nauwkeurig begrippenapparaat. Zo is ook in de desbetreffende literatuur niet altijd duidelijk wat onder de term sociaal probleem verstaan dient te worden. Er zijn meer gelijkenissen: de betrokken partijen in de definitie van sociale problemen zijn dezelfde als in de articulatie van behoeften. Ook in de theorievorming rond behoeften vinden we de begrippenparen objectief-subjectief, manifest-latent en in mindere mate feitelijke situatiebewustwording. Dat is nog niet het geval met de twee onderzoekstradities in de benadering van sociale problemen, bekend als de rapportensociologie en de "natural history-hypothese". Bradshaw en de besproken onderzoeken zouden beschouwd kunnen worden als rapportensociologie, alhoewel niet probleemloos. In deze onderzoekstraditie wordt immers uitgegaan van een autonome, intern-sociologische definitie van het begrip sociaal probleem, terwijl het behoeftenbegrip nergens wordt gedefinieerd. Van een "natural history-hypothese" is voor zover mij bekend in het behoeftenonderzoek nog geen sprake, terwijl er in die benadering van wordt uitgegaan dat de samenleving zelf bepaalde toestanden als een sociaal probleem aanduidt. Dat is nu precies wat in behoeftenonderzoek gebeurt: de ongenueanceerde overname van het behoeftenbegrip zoals het maatschappelijk functioneert (41).

HET MAATSCHAPPELIJK FUNCTIONEREN

"Toegegeven moet worden dat behoeften en behoeftenonderzoeken passen in de nieuwe democratie, waarvan ook bv. de openheid, de inspraak, het opbouwwerk, actiegroepen en hoorzittingen deel uitmaken" (42). Volgens Langedijk heeft het behoeftenonderzoek een dubbele legitimatiefunctie: als legitimatie voor de wetenschap op zoek naar maatschappelijke relevantie en als legitimatie- en effectiviteitsstrategie voor de overheid. Het behoeftenonderzoek noemt hij de meest typische uitingvorm van de wetenschappelijke ontwikkelingen sinds WO II naar praktische toepasbaarheid als zelfstandige waarde en de noodzaak zich te legitimeren door problemen en behoeften van mens en maatschappij in kaart te brengen. De overheden vervolgens pogen zich te legitimeren in termen van reële behoeftenbevrediging voor alle delen van de bevolking. Centraal staat de democratiseringsideologie en daarvan is het overdadig gebruik van het behoeftenbegrip een essentieel onderdeel. In zijn ideologische connotatie van "autonome articulatie door een mondige basis" is het begrip een soort goudstandaard. Het functioneert als een symbolische constructie die de band moet leggen tussen de gerechtvaardigde aspiraties van de basis en het optreden van de (verzorgings)staat. Hajer spreekt van een "ideologisering van beleid" waar er wordt gesuggereerd dat er in de samenleving een algemene consensus zou bestaan over de wenselijkheid het (welzijns)beleid af te stemmen op de "behoeften" – alsof "behoeften" een neutrale categorie zou zijn (43). Met Barthes zou men kunnen spreken van een "mystificatiebegrip", van een mythe die wordt geconstrueerd door de belanghebbenden (het verwijzen naar de 'behoeften' als voorbeeld van democratische beleidsvorming), die door de 'lezer' wordt ervaren als aanwezigheid (van democratie) en die door de mytholoog kan worden ontmaskerd als alibi (voor de expansie van de verzorgingsstaat).

Het is niet de bedoeling Barthes' mythanalyse uitvoerig weer te geven. Het dubbel semiologisch schema voldoet hier:

Fundamenteel in het mystificatieproces is de omzetting van de "signe" van het eerste in de "signifiant" van het tweede semiologisch systeem. Deze omzetting ontdoet een begrip van zijn oorspronkelijke betekenis – die niettemin ter beschikking blijft als vluchtwoord –, en maakt het tot een vorm die als het ware wordt opgevuld met

"... un savoir confus, formé d'associations molles, illimitées. Il faut bien insister sur ce caractère ouvert du concept (de 'signifiant' van het tweede semiologisch systeem); ce n'est nullement une essence abstraite, purifiée; c'est une condensation informe, instable, nébuleuse, dont l'unité, la cohérence tiennent surtout à la fonction". (44)

Zo duidt de afwezigheid van een begripsomschrijving op de vanzelfsprekendheid die toelaat het begrip naar believen op te vullen met een diffuus democratie-concept. De mystificatie ontleent de behoeften hun historische kwaliteit – de herinnering aan hun ontstaan – en zet de geschiedenis om in natuur. Het zich beroepen op de 'behoeften' grondvest de democratie. De mystificatie depolitiseert: ze zuivert de behoeften en geeft ze een helderheid, die niet die is van een verklaring, maar die van een vaststelling.

"En passant de l'histoire à la nature, le mythe fait une économie: il abolit la complexité des actes humains, leur donne la simplicité des essences, il supprime toute dialectique, toute remontée au-delà du visible immédiat, il organise un monde sans contradictions parce que sans profondeur, un monde étalé dans l'évidence, il fonde une clarté heureuse: les choses ont l'air de signifier toutes seules". (44)

"Behoeftte" is geen neutrale categorie die los kan gezien worden van de maatschappelijke context waarin ze ontstaan en vooral niet van de mechanismen die spelen bij formulering en bevrediging ervan. "Behoeften en sociale problemen zijn geen objectieve gegevens, maar vormen het onderwerp van sociale constructie, waardering, conceptie en legitimering" (45). Het begrip bezit sterke ideologische connotaties en put een bijna magische uit de betekenissen in het dagelijks taalgebruik. Is een dergelijk begrip nog hanteerbaar in wetenschappelijk onderzoek? Is m.a.w. een wetenschappelijk verantwoord behoeftenonderzoek nog mogelijk? Baudrillard wijst elk denken in termen van behoeften en elke behoeftentheorie af: "il ne peut y avoir qu'une théorie

du concept idéologique de besoin" — een metatheorie dus (46). Albou vindt het begrip zelf te inhoudsloos een ontwerpt een "théorie de la conduite" waarin het begrip pas betekenis zou kunnen krijgen (47). Anderen beantwoorden de vraag positief en werken verder met de brokstukken van een begrip waar men blijkbaar niet omheen kan (48) of ontwikkelen nieuwe onderzoeksprogramma's. Op deze laatste werken we verder.

BEHOEFTEONDERZOEK : ALTERNATIEVEN

In grote lijnen zijn de drie visies op de behoeften zoals getypeerd door Menneli terug te brengen tot twee : de één- en tweedimensionele visie enerzijds, de drie-dimensionele visie anderzijds. Het verschil tussen de eerste twee ligt in de nadruk die wordt gelegd op resp. de manifeste en latente behoeften, op individu of groep als onderzoeksfocus en op survey of animatie als onderzoeksstrategie. Veeleer dan dat ze ervan verschilt vult de twee-dimensionele de één-dimensionele visie aan ; beide zijn behavioristisch van karakter. De drie-dimensionele visie daarentegen is fundamenteel verschillend omdat ze a priori de behoeften in een historisch-maatschappelijk kader plaatst en een behoeftentheorie vóóronderstelt waarin een bekende uitspraak van Marx wordt samengebond tot : "kennen door te veranderen".

De door Langedijk voorgestelde alternatieven zijn afgeleid van een één- resp. tweedimensionele visie op de behoeften. Het eerste vereist duidelijkheid over doelstellingen en prioriteiten in het beleid, over beschikbare middelen en dus indirect over de mogelijkheden van behoeftenbevrediging. De gedachtengang is als volgt : "eerst stap voor stap terecht komen bij eigenschappen van de middelen tot behoeftenbevrediging en probleem-oplossing, daarna die kenmerken van mensen kiezen die zo nauw mogelijk bij deze eigenschappen aansluiten ; vervolgens tot meting overgaan". Het gaat hier dus enkel om het in het onderzoek zelf inbouwen van maximale garanties m.b.t. objectiviteit en uitsluiting van willekeur. De behoeften worden blijkbaar als bekend voorondersteld : de identificatie en afweging ervan zijn reeds gebeurd bij de formulering van doelstelling en prioriteiten van het beleid. Behoeftenonderzoek is in dit geval de vreemde constructie van een soort effectiviteitsonderzoek dat voorafgaat aan de uitvoering van beleid.

Het tweede alternatief betreft het "behoefteexperiment of proefbeleid dat indien geslaagd (d.i. getoetst aan vooraf overeengekomen criteria) kan worden omgezet in een definitief beleid". De methode bestaat erin een nieuwe instelling, deskundigheid of werkmethode te introduceren onder zoveel mogelijk gecontroleerde omstandigheden. "Uit het objectieve gedrag van de bevolking op meerdere tijdstippen vóór en na deze introductie kan veel worden afgeleid over het 'wat', 'hoeveel' en 'bij wie' van deze behoefte, zoals die zich onder normale omstandigheden in de toekomst waarschijnlijk zal manifesteren" (49). Deze methodiek vinden we o.m. ook terug in het Europese WGO-rapport "Primary Health Care in Europe" waarin wordt gedacht aan het scheppen van experimentele situaties om de efficiëntie- en effectiviteitsvraag ("the congruence of need and resource allocation") te beantwoorden (50). De kritiek op deze aanbodscreatie als instrument van behoeftenformulering is dubbel. Vooreerst is er de

slordige redenering die identificatie en afweging van behoeften verwart. Identificatie dient immers vooraf te gaan aan de afweging. Aanbodscreatie ontdekt de behoeften pas op een moment dat afweging nog slechts een fictie kan zijn. Ten tweede, en vooral relevant in de welzijnssector, is er de afwezigheid van voorbeelden van instellingen, deskundigheden of werkmethoden die terug opgeheven worden omdat gebleken zou zijn dat er geen 'behoefte' aan bestaat.

In beide alternatieven is er van theorievorming rond de behoeften geen sprake. Het begrip blijft in het luchtledige hangen en is inwisselbaar voor dat van verwachting, eis, probleem, enz. Wat niet betekent dat er geen theorie achter steekt. Een begrip is altijd een soort "mini-theorie" met irrelevantiefactoren, domein-afbakeningen en waarvan de inhoud wordt medebepaald door sociale, psychologische, economische en politieke omstandigheden (51). Belangrijk is dat deze bij Langedijk onuitgesproken blijven. Wat de onderliggende wetenschapsopvatting zo cruciaal maakt. Trouw aan de "dubbele legitimatiefunctie" van het behoeftenonderzoek ziet Langedijk voor de wetenschap de rol weggelegd van een soort sociale technologie waarbij de wetenschap een concrete en direct bruikbare levert in het kader van een welomschreven beleid (sociaal engineering). De wetenschap verleent hand- en spandiensten aan de overheid opdat deze zo effectief mogelijk haar beleid zou kunnen uitvoeren en zich aldus optimaal zou kunnen legitimeren. De maatschappelijke relevantie van de wetenschap zelf ligt in de bruikbaarheid ervan voor die overheid die uiteindelijk ook beslist over de toekenning van kredieten in het kader van een wetenschapsbeleid. In dit decisionistisch model van relatie tussen wetenschap en beleid (Habermas) is geen plaats voor de onderzochten, tenzij als pure objecten van onderzoek. De wetenschapper zelf heeft een dubbele keuze. Hij kan optreden als degene die een opdracht krijgt, deze zo gewetensvol mogelijk uitvoert (d.i. getoetst aan de wetenschappelijke standaarden waarover het wetenschappelijk 'forum' het laatste woord heeft) en het rapport aflevert. De wetenschapper blijft autonoom in de gekoesterde onaantastbaarheid van de wetenschap. Hij kan evenwel ook kiezen voor de rol van expert/deskundige of adviseur ; wel dient hij dan uit te maken of hij zijn rol beperkt tot die van toeleveringsbedrijf of in het beleidsproces zelf betrokken wenst te raken. Het inleveren van een stuk autonomie wordt dan goedge maakt door de sociale status verbonden aan de adviseurs- of beleidsfunctie.

Essentieel in de drie-dimensionele visie en de daaruit afgeleide onderzoeksstrategie is de uitbreiding van de diade wetenschap-beleid tot de triade opdrachtgever (omgevingsstelsel, overheid), betrokkenen en onderzoeker. Voor Talstra bv. is de omschrijving van de behoeften primair een zaak van de (potentiële) gebruiker, terwijl hij aan de behoeftenidentificatie een aantal minimale voorwaarden stelt :

- a. In het proces van behoeftenverkenning dient ruimte te zijn voor de analyse van de maatschappelijke achtergrond van de behoeften ; zij moeten worden gezien in termen van machtsverhoudingen tussen sociale groepen (inbegrepen producenten, distributeurs en consumenten). Het proces zou kunnen starten met een analyse van situaties waarin het dienstverleningssysteem zichtbaar faalt. Daarvan is sprake waar de gebruikers zich organiseren ter behartiging van de eigen belangen tegenover het functioneren van dienstverlenende organisaties en waar beroepsbeoefenaars leemten

ervaren in het eigen dienstenpakket – zij het dat onderzocht dient te worden in hoeverre deze leemtes ook door de gebruiker worden ervaren.

- b. Het tot ontwikkeling brengen van “kaders waarbinnen (potentiële) gebruikers behoeften kunnen formuleren en politiseren”. Hierin gebeurt ook de maatschappelijke toetsing van eventueel door de professionelen geformuleerd behoeften. Beslissingen m.b.t. uitbreiding van de dienstverlening dienen te gebeuren in een kleinschalig verband; de ontwikkeling van centrale registratie en een op verschillende plaatsen uniform functionerende structuur staan daar haaks op.
- c. Het doorbreken van de heersende selectiviteit van het budgetmechanisme en ideologie van de verzorgingsstaat met de daarachter schuilgaande werking van het staatsapparaat (52).

Gezien het kader waarbinnen het onderzoekstraject werd uitgewerkt (discussie rond de uitbreiding van de kwartaire sector) blijft het enigszins binnen de logica van het voorzieningendenken en dus van het traditionele behoeftenbegrip zoals het paradigmatisch wordt gedefinieerd in de economie (53). Toch bevat het traject alle elementen van een drie-dimensionele visie, nl. het historisch-maatschappelijk kader, de behoeftentheorie, de gerichtheid op sociale verandering. De absolute prioriteit die wordt gegeven aan de betrokkenen is pas mogelijk in een pragmatisch relatiemodel waarin de bewustwording van de beleidssubjecten en de brede samenleving centraal staan. Het is de bedoeling aan de (marginale) bevolking(sgroepen) “informatie, inzichten en uitzichten te bieden, waardoor ze beter hun lot in eigen handen zouden kunnen nemen in de optiek van meer zelfbewuste en zelfgekozen waarden, doelstellingen en samenlevingsverbanden” (54).

Deze wetenschapspraktijk levert overigens ook problemen op. De rol van de socioloog kan worden gereduceerd tot het verrichten van wetenschappelijk – en dus legitiemerend – onderzoek om de machts- of onderhandelingspositie van belangengroepen te versterken (55). Neemt de socioloog het op voor de ongeorganiseerde of zwak georganiseerde bevolking(sgroepen), dan zal hij op een dusdanige manier te werk moeten gaan dat de geproduceerde kennis ook effectief de belangen van die bevolking(sgroepen) dient. Het sleutelwoord hier is informatie. Informatie maakt controle mogelijk. Bewoners en gebruikers van voorzieningen kunnen idealiter wel of niet informatie verschaffen of althans in sterke mate de inhoud en het gewicht ervan bepalen (56). Op deze wijze zou informatie gehanteerd kunnen worden als een machtsmiddel om instanties onder druk te zetten. Daar staat dan weer tegenover dat de verzamelde informatie niet altijd onder controle kan worden gehouden. Zelfs een kritisch en strak in de hand gehouden behoeftenonderzoek produceert kennis die inpasbaar is in het beleid van diegenen wiens belangen men niet wenst te dienen. Botst de onderzoeker hiermee dan kan hij zich resoluut solidariseren met de ‘basis’ of ‘de bevolking’ – waardoor hij de eigenstandigheid van de eigen positie opheft. Er is sprake van vervalsing of misbruik van wetenschap, want op een herkenbare manier afhankelijk gemaakt van sociale solidariteit (of bij een keuze van Langedijks wetenschappers eventueel van politieke autoriteit en/of economisch belang). Een fundamenteel verschillende keuze is die voor de rol van ‘intellectueel’. Deze vóóronderstelt het beschikken over een sociale theorie

die de spanningsverhouding tussen het uitdrukkelijk kiezen voor (het verdedigen van) bepaalde belangen en het verlies van de eigenstandigheid van de wetenschappelijke positie opheft (57). Een keuze die ook weer niet zonder problemen is zowel wetenschapstheoretisch (58) als praktisch: de socioloog kan zich elitair gaan opstellen en/of in een dergelijke rol geduwd worden, d.i. de rol van neutrale en onbaatzuchtige wijze-wetenschapper.

Een vierde alternatief behoeftenonderzoek ten slotte is niet geheel in te passen in Mennelis classificatie, al biedt Smith's analyse van het traditionele behoeftenbegrip een verhelderend perspectief op de vóóronderstellingen die ten grondslag liggen aan de één-dimensionele visie. Namelijk het benaderen van behoeften als objectieve, meetbare en statische eigenschappen van de individuele cliënt van sociale voorzieningen, terwijl het ontbreken van definatorische duidelijkheid niet als symptomatisch wordt ervaren. Zijn alternatief onderzoeksprogramma is eerder beperkt, want volledig teogespitst op het functioneren van het behoeftenbegrip in diensten en voorzieningen. In zijn programma benadert Smith het begrip op een viervoudige manier. Vooreerst als een sociaal geconstrueerde realiteit. Behoeften zijn geen éénduidige en objectieve fenomenen die onafhankelijk bestaan van percepties, concepties en theoretische modellen gehanteerd door diegenen werkzaam in de sector van de sociale voorzieningen. Behoeftenonderzoek wordt dan een empirische studie in het kader van een kennissociologie. De centrale onderzoeksfocus is de manier waarop er met de behoeften zoals omschreven, wordt omgegaan. Behoeften zijn immers geen eigenschappen van (potentiële) cliënten – individueel of collectief – en dus onafhankelijk van de organisatorische setting waarbinnen de relatie tussen werker en cliënt tot stand komt. Behoeftenonderzoek kan dan ook enkel een verslag zijn van praktijken die de behoefte en aanverwante categorieën hun concreet organisatorisch fundament geven (directe observatie van de processen van dienstverlening binnen een organisatorische setting). Verder wordt de behoefte situationeel beschouwd; als een dynamisch proces i.p.v. een statisch fenomeen dat kan worden gemeten door één of andere metingstechniek uit te voeren op de cliëntenpopulatie. Behoeftenonderzoek dient te analyseren hoe de praktische taken van de werkers de behoeften de vorm geven die effectief gaat functioneren. Ten slotte, om te vermijden dat het behoeftenbegrip tegelijk wordt gebruikt als object van onderzoek én als onderzoeksinstrument (definatorische onduidelijkheid), dient een onderscheid gemaakt tussen ‘topic’ en ‘resource’. “Need is viewed as a research topic and as a welfare professional's resource. (...) We should focus attention on the way in which professional social workers employ need as a resource and that need, as constituted by such activities of welfare personnel, should constitute the topic of needs research” (59). Het onderzoeksprogramma is tegelijk pragmatisch én sterk academisch, al kan ik Smith's bewering dat deze benadering “in fact gains substantial potential for radical policy and practical initiatives” onderschrijven. Hoe bruikbaar en zinvol op zich ook, in zijn onderzoeksprogramma blijft Smith bewust opereren op een te beperkt niveau en stoot niet door naar een globale maatschappelijke analyse. Wel kan het op een vruchtbare manier ingepast worden als correctie op én als deelonderzoek in Talstra's onderzoekstraject.

BESLUIT

In dit artikel heb ik gepoogd vanuit een analyse van het "traditioneel" behoeftenbegrip en de onderzoeksstrategie van Bradshaw een alternatief model van behoeftenonderzoek uit te werken. Centraal daarin stond de hypothese dat het maatschappelijk functioneren van het behoeftenbegrip het belangrijkste kennisgegeven is en als instrument kan dienen voor een analyse van ontwikkelingen in de verzorgingsstaat én van verschuivingen in de maatschappelijke positie van de wetenschappelijke praktijk.

Zowel voor de overheid als voor het wetenschapsbedrijf hebben het gebruik van het behoeftenbegrip en het opzetten van behoeftenonderzoek een legitimatiefunctie. De "behoeften" zijn het piéce de résistance geworden van de democratiseringsideologie die de expansie van de verzorgingsstaat én de rol van de wetenschap daarin moet schragen en verhullen. Terwijl de plaats die wordt ingeruimd voor de (behoefte-articulatie door de betrokken) bevolking inkrimpt naarmate het begrip veelvuldiger wordt gebruikt.

Het alternatieve onderzoekstraject van Talstra daarentegen geeft prioriteit aan de behoeftenarticulatie door de betrokken. Dit kadert dan wel in een totaal verschillende visie op maatschappij en wetenschap en de relatie tussen beide.

In de keuze van de onderzoeksstrategie is m.a.w. niet beslissend de theoretische definitie die men geeft aan het behoeftenbegrip, wel de wetenschapsopvatting die men huldigt en de rol die men als wetenschapper zichzelf toedicht in het huidige sociaal-economisch bestel.

SAMENVATTING

De sociale wetenschappen werken met verschillende begrippen die ofwel door hun lange traditie ofwel door hun veelvuldig gebruik ongedifferentieerd en meerduidelijk zijn geworden en als dusdanig als instrument van wetenschappelijk onderzoek niet onproblematisch. Het begrip "behoeften" is daar één van.

Uitgangspunt van de analyse is het bekende model van behoeftenonderzoek zoals uitgewerkt door Bradshaw. Zijn taxonomie wordt toegelicht aan de hand van onderzoeksstrategieën en -resultaten uit het Nederlandse taalgebied. Betoogd wordt dat de betekenis van het behoeftenbegrip volledig naar de achtergrond is verdwenen en het maatschappelijk functioneren ervan het belangrijkste kennisgegeven is geworden. Een analyse daarvan legt ontwikkelingen bloot in de verzorgingsstaat en verschuivingen in de maatschappelijke positie van de wetenschappelijke praktijk. Zowel voor de overheid als voor het wetenschapsbedrijf hebben behoeftenbegrip en -onderzoek een legitimatiefunctie, dit in het kader van een democratiseringsideologie die de legitimatiefunctie, dit in het kader van een democratiseringsideologie die de expansie van de verzorgingsstaat én de rol van de wetenschap daarin moet schragen en verhullen.

Gezocht wordt naar een alternatief onderzoeksmodel waarin tegelijk het historisch-maatschappelijk kader in rekening wordt gebracht, ruime aandacht wordt besteed aan het ontwerp van een behoefte-theorie én absolute prioriteit wordt gegeven aan de behoeftenarticulatie door de betrokkenen zelf. Dit leidt tot het besluit dat niet de theoretische definitie van het behoeftenbegrip doorslaggevend is bij de keuze van een onderzoeksstrategie, maar wel de wetenschapsopvatting die men huldigt en de rol die men als wetenschapper zichzelf toedicht in het huidige sociaal-economisch bestel.

SUMMARY

Social scientists work with various concepts which because of their long tradition or by constant use have become undistinguished and liable to several interpretations. On behalf of this they are rather problematic when used as tools for scientific research. The "social need" concept is one of them.

Starting point of the analysis is the well-known taxonomy of social need as worked out by Bradshaw. The taxonomy is illustrated by referring to research-strategies and research-results coming from the Dutch-speaking countries. It is argued that the meaning of the concept itself turns out to be irrelevant, whereas the social function of the concept has become of main importance. The analysis reveals the different developments in the welfare state and the shiftings in the position of scientific praxis. For the government as well as for the scientific world, the concept of social need and the social need-research are used as a legitimation within the ideology of democratization which supports and conceals the expansion of the welfare state and the role of scientific research in it.

There is searched for an alternative research-model in which the historical and social context are taken in account, sufficient attention is paid to the elaboration of a theory of social need and absolute priority is given to the articulation of social need by the subjects concerned. This leads to the conclusion that in choosing a research-strategy, not the theoretical definition of the concept of social need is decisive, but one's own conception of scientific research and the role one attributes oneself as a researcher in the present socio-economic polity.

NOTEN

1. PEETERS, H., " 'Burger' : een cultuursociologische analyse van een woord", in : *Sociale wetenschappen*, 23 (1980) 5, pag. 386-407.
2. HELLER, A., *La théorie des besoins chez Marx*, UGE Paris 1978.
3. DE JONG, F., "De werking van de volkshuishouding", geciteerd in LAPRE, R. (red), *De economie van de welzijnszorg*, Samson Alphen a/d Rijn 1976.
4. SICINSKI, A., "The concept of 'need' and 'value' in the light of the systems approach", in : *Social science information* 17 (1978) 1, pag. 71-91.
5. DELEECK, H. e.a., *Inleiding tot de sociale planning*, SESO Brussel 1971.
6. DUVIGNAUD, J., *Sociologie de l'art*, PUF Paris 1967, pag. 34.
7. BRADSHAW, J., "The concept of social 'need'", in : *New society*, 30.03.1972, pag. 640-643.
8. DELEECK, H. e.a., a.w., pag. 76.
9. "De ontwikkeling van de behoeften in de maatschappij", refereert uit : Vereniging voor economie, *10de Vlaams Wetenschappelijk Economisch Kongres. De behoeften van de mens en de Belgische economie in de jaren tachtig*, 1971, pag. 86-153 (voorzitter : H. Deleecq).
10. NUYENS, Y., *De eerste lijn is krom*, Van Loghum Slaterus Deventer 1980.
11. Nationaal Onderzoeksproject in de Sociale Wetenschappen, Project Eerste lijns gezondheidszorg, rapporten 1A tot 1H, Diensten voor het wetenschapsbeleid Brussel.
12. MAES, L., "Noden en behoeften van de gezondheidszorg vanuit de klachten van de Belgische bevolking en huidige verwijspatronen op de eerste lijn", Colloquium "Eerstelijnsgezondheidszorg" Kortrijk 9.03.1980, HRIESPO Kortrijk.
13. Zou zouden de welzijnsraden de welzijnswerkers samenbrengen om "samen na te gaan welke hiaten en onbeantwoorde behoeften er nog zitten in de plaatselijke welzijnszorg". (CAUWELIER, D., "WR doorbreken verkokering en verzuiling", in *Sociaal*, 1 (1980) 1, pag. 12.
14. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Maken wij er werk van ? Verkenningen omtrent de verhouding tussen actieven en niet-actieven*, Staatsuitgeverij Den Haag 1977.

15. HOPPE, R., "De weg naar beleid is geplaveid met onduidelijke begrippen", in : *Intermediair*, (Nederland) 15 (1979) 12.
16. TALSTRA, E., "De WRR en de quartaire sektor", in : *Marge*, 2 (1978) 10, pag. 336-348 ; "De mythe van de quartaire sektor", in : *Marge* 3 (1979) 6, pag. 185-191.
17. TOURAINE, A., *Le voix et le regard*, Seuil Paris 1978.
18. KAL, A., "Maken wij er werk van ?", in : *Marge*, 3 (1979) 6, pag. 180-184.
19. ELCHARDUS, M., "De begeleidende samenleving en de zweverige vrijheid", in : *Politisering en professionalisering*, referatenboek van het Vlaams-Nederlands sociologencongres Antwerpen 10-11.09.1979, pag. 386-441.
20. DELEECK, H. e.a., "Inleiding tot de sociale planning", a.w., pag. 74.
21. HAJER, R., "Welzijnsbeleid - Op zoek naar een publiek een democratisch model", in : *Tijdschrift voor agologie*, 6 (1977) 5, pag. 259-277.
22. MARCUSE, H., *De eendimensionale mens*, P. Brand Bussum 1971⁷, pag. 25-26 ; *Negations. Essays in Critical Theory*, Beacon Press Boston 1968, pag. 193.
23. MENNELI, S., "Theoretical considerations on the study of cultural 'needs'", in : *Sociology*, 22 (1979) 2, pag. 235-257.
24. DE KRAAYKAMP, J., "Hoe redden we de emancipatie ?", in *Jeugdwerk nu*, 8 (1975).
25. VAN DE LEUR, W., "Kanttekeningen bij de verwaarlozing van het opbouwwerk in de andragologie", in : *Tijdschrift voor agologie*, 9 (1980) 3-4, pag. 124-138.
26. Zie de belangrijke discussie over het 'dubbelkarakter' van de welzijnszorg in : MICHIELSE, H., *De burger als andragoog*, Boom Meppel 1977 ; ACHTERHUIS, H., *De markt van welzijn en geluk*, Ambo Baarn 1979 ; VAN DAMME, D., *Welzijnswerk en kapitalisme. Een inleiding in de marxistische theorie en geschiedenis van het welzijnswerk in België*, Gent Masereelfonds 1981.
27. *Aktie-onderzoek en sociale verandering* (onderzoeksequipe UCL o.l.v. prof. Frogner), referaat Colloquium "Methodologie en praktijk van het actie-onderzoek", Brussel 9-11.12.1980.
28. ROGIERS, W., "Sociaal-wetenschappelijk onderzoek en beleid", in : *Sociodata*, 1 (1979) 4, pag. 7-17.
29. Een vruchtbaar onderzoeksperspectief is wellicht de vergelijking van het huidige denken m.b.t. het actie-onderzoek en de "sociologie sacrée" van het vooroorlogse "Collège de sociologie" in Parijs. Lourau schrijft immers over dit laatste : "Sociologie 'sacrée' dans la mesure où l'accent van être mis sur l'implication du chercheur dans l'objet de sa recherche et simultanément dans le groupe de chercheurs conçu comme une sorte d'ordre monastique ou de société secrète tendus vers la conquête d'un pouvoir d'intervention sur l'objet - sur la société". (zijn cursivering) LOURAU, R., *Le gai savoir des sociologues*, UGE Paris 1977, pag. 254.
30. *Jaarverslag sociale dienst 1979*, OCMW-Brugge 1980 ; exemplarisch is de somatisering van de klacht bij de huisarts.
31. RINGOOT, M., MARTENS, B., *Een familiehulp op maat, ... Onderzoek naar de behoeften aan hulp en de hulpverlening bij de diensten voor gezins- en bejaardenhulp van Familiehulp - KAV -*, Hoger Instituut voor de Arbeid Leuven 1980.
32. Ingezonden brief van de medewerkers Familiehulp Brugge, in : *De Morgen*, 23.01.1981.
33. Cfr. VAN DIJCK, J. e.a., "Naar een gemeentelijke sociale dienst nieuwe stijl", IVA Tilburg 1979, pag. 22-23 - waar het voor zichzelf zorgen van bijstandskliënten wordt gezien als het zich beroepen op het recht op inkomen bij de sociale dienst. En even verder : "De garantie ontbreekt dat op deze wijze (zelf- of burenhulp, vrijwilligerswerk) de hulpverlening aan kansarmen aan kwaliteitsmaatstaven voldoet".
34. MC KNIGHT, J., "Geprofessionaliseerde diensten en ondernemende hulp", in : ILLICH, I. e.a., *De deskundige, vriend of vijand ?*, Wereldvenster Baarn 1978, pag. 56-73.
35. Zie ELCHARDUS, M., "Patronage als modus van uitwisseling", in : *Tijdschrift voor sociologie*, 1 (1980) 1, pag. 49-70 ; voor een beperkte poging het model toe te passen op de "relatie tussen

- (bevlogen) werker en cliënt", zie NOTREDAME, L., "Welzijnsoverleg en OCMW", in : *Het tijdschrift voor sociaal welzijn*, 8 (1981) 3, pag. 22-32.
36. "In de verzorgingsmaatschappij bestaat een dergelijk hydraulisch principe, waarvan de gehele samenleving, in al haar instituties, is doordrongen. Dat is het welzijnsbegrip, zoals dat op een bepaald moment is neergeslagen in zekere maatschappelijk erkende behoeften. (...) Het welzijnsbegrip, gedefinieerd in termen van maatschappelijk erkende behoeften, kan op deze manier (als kanalen van behoeftenbevrediging) voor sommigen een bron van despotische macht worden". (SEWANDONO, I., "Welzijnstheorie tussen sociale technologie en alomvattende inzichten" in : *Beleid en maatschappij*, 6 (1979) 12, pag. 359.
37. DREWES, "De markt van welzijn en geluk. Discussie over de toekomst van de welzijnszorg", in : *Marge*, 4 (1980) 10, pag. 339-340 ; vergelijk de ziekterol in de medische sociologie.
38. ILLICH, I., "De deskundige : vriend of vijand ?", in : ILLICH, I. e.a., a.w. pag. 11-34, al behoud ik enige reserves t.a.v. deze stelling, gezien de parallellen met de kritiek die tijdens de jaren vijftig door Nederlandse juristen op de verzorgingsstaat werd geuit (SCHUYT, C., "Het rechtskarakter van de verzorgingsstaat", in : VAN DOORN, J. en SCHUYT, C. (red), *De stagnerende verzorgingsstaat*, Boom Meppel Amsterdam 1979², pag. 73-96). Voor een meer optimistische visie op de sociale grondrechten, zie HAJER, R., "De uitwijkende verzorgingsstaat", in : *Volksoopvoeding*, 28 (1979), pag. 235-255, en de relativerende kritiek daarop in KUYPERS, P., "Centraal of decentraal ... een politieke paradox", in : *Vorming*, 26 (1977) 4-5, pag. 164-171.
39. SEWANDONO, I., a.w.
40. DELEECK, H. e.a., *De sociale zekerheid tussen droom en daad*, Van Loghum Slaterus Deventer 1980 : "Wanneer een behoefte wordt geuit op het kollektieve vlak en wanneer één of meerdere agenten uit de besluitvormingsstructuur haar beschouwen als vatbaar voor beleidsmaatregelen en wanneer ze er de verdediging willen van opnemen, gaat de behoefte over in een eis en wordt als zodanig beleidsrelevant" (pag. 31). Cfr. ROSS, R., STAINES, G.L., "De politiek bij het analyseren van sociale problemen", in : HIRS, W. (red), *Hulpverlening en veranderen*, Van Loghum Slaterus Deventer.
41. Voor de vergelijking met de sociale problemen-benadering werd gebruik gemaakt van LAFAILLE, R., *Sociale problemen en afwijkend gedrag*, Vuga Den Haag 1978. In dit werk ontwikkelt Lafaille ook het begrip sociaal probleem als "analoogconcept", d.i. een begrip dat evolueert van concrete zaak aanduiding over verruiming van het toepassingsveld tot toepassing van het aldus universeel geworden begrip op nieuwe vergelijkbare verschijnselen. Behoeft als "analoogconcept" opent perspectieven op verdere theorievorming.
42. LANGEDIJK, C., "Behoeften-onderzoek : passe-partout of paskwil ?", in : *Tijdschrift voor maatschappijvraagstukken en welzijnswerk*, 29 (1975) 10, pag. 183-186.
43. HAJER, R., "De uitwijkende verzorgingsstaat", a.w.
44. BARTHAS, R., *Mythologies*, Seuil Paris 1970, pag. 204/231.
45. ELCHARDUS, M., "De begeleidende samenleving en de zweverige vrijheid", a.w., pag. 427.
46. BAUDRILLARD, J., "La genèse idéologique des besoins", in : *Cahiers Internationaux de Sociologie*, 16 (1969) 47, pag. 45-69.
47. ALBOU, P., "Sur le concept de besoin", in : *Cahiers Internationaux de Sociologie*, 24 (1975), pag. 197-238 : "Nous n'avons pas caché que ce concept nous paraissait insuffisant et qu'il ne prendrait sa signification véritable que dans le cadre d'une théorie de la conduite".
48. *L'objet local. Colloque dirigé par L. Sfez*, UGE Paris 1977, pag. 287-360.
49. LANGEDIJK, C., a.w.
50. Geciteerd in NUYENS, Y., *De eerste lijn is krom*, a.w., pag. 198.
51. KONINGSVELD, H., *Het verschijnsel wetenschap*, Boom Meppel 1976, pag. 126-154.
52. TALSTRA, E., *De WRR en de quartaire sector*, a.w.
53. Als "een menselijk verlangen waaraan voldaan kan worden door de beschikking over goederen of door dienstverlening" (HARTOG, F. e.a., *Encyclopedie van de economie*, Elsevier Amster-

- dam 1979, deel 1, pag. 83); of nog concreter: "Educatieve behoeften zijn tekorten die door middel van leerprocessen tot op zekere hoogte kunnen opgeheven worden" (*De ontwikkeling van de behoeften in de maatschappij*, a.w., pag. 129-130).
54. VAN DE KERCKHOVE, J., "Sociologie en samenleving", in: *Tijdschrift voor sociologie*, 2 (1981) I, pag. 45-70.
55. NOTREDAME, L., *Actie-onderzoek vanuit het OCMW-Brugge*, co-referaat Colloquium "Methodologie en praktijk van het actie-onderzoek" Brussel 9-11.12.1980.
56. Bv. de laatste volkstelling en de discussie rond het begrip "gezinshoofd".
57. Zie SARTRE, J.-P., *Plaidoyer pour les intellectuels*, Gallimard Paris 1972; KOOPMANS, R., *Tegenspraak brengt ons verder. Over de strategie van de oppositionele beroepspraktijk*, De Bezige Bij Amsterdam 1974; BARTHES, R., *Le grain de la voix. Entretiens 1962-1980*, Du Seuil Paris 1981: "La fonction de l'intellectuel est de critiquer le langage bourgeois sous le règne même de la bourgeoisie; il doit être à la fois un analyste et un utopiste, figurer en même temps les difficultés et les désirs fous du monde, il veut être un contemporain historique et philosophique du présent: que vaudrait et que deviendrait une société qui reconnerait à se distancer?" (pag. 187).
58. Het geloof in de surplusbetekenis van de wetenschap (het bestaan van een interne samenhang tussen wetenschappelijke en maatschappelijke vooruitgang) dat de aanhangers van de kritische wetenschap delen met de positivisten; zie KUNNEMAN, H., "De surplusbetekenis van het wetenschapsbegrip", in: KUNNEMAN, H. (red), *Wetenschap en ideologiekritiek*, Boom Meppel 1978, pag. 135-153.
59. SMITH, G., *Social need. Policy, practice and research*, Routledge and Kegan Paul London 1980.

REPLIEK

De behoeften van Notredame

In mijn wetenschappelijke loopbaan heb ik tot dusver nooit gebruik gemaakt van een formeel recht op antwoord n.a.v. wetenschappelijke, maatschappelijke of ideologische kritiek op mijn wetenschappelijke publikaties. Onmiskenbaar hangt dit samen met "de wetenschapsopvatting die men huldigt en de rol die men als wetenschapper zichzelf toedicht in het huidige sociaal-economisch bestel". Dat ik van dit patroon thans afwijk n.a.v. Notredame's stuk over "Het behoeftenbegrip: analyse en kritiek" kent een dubbele oorzaak. Eensdeels werd ik door een deontologisch-attentvolle redactie van dit tijdschrift uitgenodigd tot het schrijven van een kort wederwoord, wat mij met een, vermoedelijke normatieve, behoefte confronteerde. Anderdeels berust de kritiek van Notredame op een systematische verkrachting, zowel van citaten als van inzichten, wat mij met een, deze keer ervaren, behoefte opzadelt. Deze korte repliek moet derhalve gezien worden als de explicitering zowel van een uitgesproken behoefte — de ervaren nood omgezet in actie — als van een relatieve behoefte — meerdere onderzoekers gaan in overeenkomstige positie voor de bijl. Voorafgaandelijk wil ik nog opmerken dat het iedereen vrij staat zich aan een bepaald taalgebruik te ergeren. Noties zoals "lekker loensend galgemaal", "episkopische projectie", "grofkorrelig scherm", "maniëristische versie van vulgarisatie" suggereren immers een bepaald "uitstalraameffect" waaraan een argeloze lezer zich weliswaar kan ergeren maar gelukkig voor hem zijn er nog zoveel andere uitstalramen.

Notredame hanteert het Nationaal Onderzoeksprogramma in de Sociale Wetenschappen — Project Eerstelijnsgezondheidszorg als "een magistraal voorbeeld van hoe wetenschapsmensen de behoeften formuleren. Nuyens nam en neemt zich nog steeds voor behoeften zichtbaar te maken in het fenomeen zorg, en dit met behulp van een dialectische benadering tussen vraag en aanbod. In bedoeld onderzoek werd deze benadering in een driestapsbeweging uitgewerkt, overigens te vergelijken met de voor Notredame vermoedelijk meer vertrouwde these-antithese-synthese-beweging:

- een onderzoek van de gezondheidsnoden, opvattingen en gedrag bij een representatief staal van de Vlaamse bevolking
- een onderzoek naar de aanwezigheid en functioneringswijze van een representatieve steekproef eerstelijnsvoorzieningen
- een synthese van beide onderzoeksmomenten waarbij wordt nagegaan "in welke mate hier sprake is van continuïteit, respectievelijk discontinuïteit tussen vraag en aanbod en bovendien: welke effecten ressorteert dit aanbod eventueel op de behoeften (De eerste lijn is krom, p. 73)".

Alleen reeds de structuur van het onderzoek moet elke verstandige lezer duidelijk maken dat de behoeften hier niet geformuleerd worden door "beroepsbeoefenaars, ambtenaren en sociaal wetenschappers" maar dat daarentegen enige prioriteit wordt gegeven aan "de behoeftenarticulatie door de betrokkenen". Ook Notredame zal dit wel gemerkt hebben, want hij gaat systematisch een aantal citaten uit het werk verdraaien of uit hun context lichten, met de bedoeling de lezer van het tegendeel te overtuigen, zijn stelling van normatieve behoeften aan te kaarten. Enkele voorbeelden.

Om aan te tonen dat ons onderzoek naar gezondheidsbehoeften voorbijgaat aan "de behoeftenarticulatie door de betrokkenen" gebruikt hij o.m. volgend citaat: "Gezondheidsbehoeften kunnen in eerste instantie afgelezen worden uit naakte sterfte- en ziektecijfers". In het boek op dezelfde geciteerde pagina 23 luidt dit citaat evenwel: "*Ofschoon onze gezondheidsbehoeften in eerste instantie kunnen afgelezen worden uit naakte sterfte- en ziektecijfers, zijn gezondheid en ziekte evenwel onder geen enkel geding als amorfe, waarde vrije zaken te beschouwen. Aan de ene kant weven wij rond deze bestaanscategorieën allerlei opvattingen, verwachtingen en waarderingen, aan de andere kant gedragen wij ons, oog in oog met ziekte of gezondheid, op een of andere wijze*".

Een ander voorbeeld van verdraaid en uit zijn context gelicht citaat: "Wanneer het ganse zorgengebeuren afgestemd ligt op een snelle en adequate zelfdetectie van gezondheidsstoornissen en mensen hebben niet de vereiste kennis dit te doen, dan stoot men op een behoefte". Conform aan het boek (p. 106) moet het volledige citaat luiden: "*In de wijze waarom mensen ziekte, gezondheid en gezondheidszorg evalueren, kan men inderdaad verdere aanwijzingen terugvinden voor latente of manifeste behoeften. Wanneer bijvoorbeeld het ganse zorgengebeuren afgestemd ligt ...*"

Helemaal gortig wordt de auteur waar hij de onderzoekers "het directe verband dat, gezien het gehanteerde analysemodel, wordt gelegd met de (dus noodzakelijk geachte uitbreiding van de) zorgenverlening" in de schoenen schuift en daarna aan de wetenschappelijke schandpaal spijkt. Citaten ter illustratie van deze uitspraak verschijnen deze keer niet, ook niet in lichtjes aangepaste versie, zodat de lezer het met een grofkorrelig scherm moet rooien en Notredame op zijn goed woord moet geloven. Een serieuze en niet-vooringenomen lektuur van het onderzoek zal de lezer wel tot andere inzichten brengen, m.n. dat in eerste instantie het aanbod wordt geproblematiseerd, waarbij de cliënt verschijnt als maatschappelijke verdichting in deze problematisering. Dit betekent totaal iets anders dan het gesuggereerde "blaming the victim" waarbij "de zorg als exclusieve aangelegenheid van de professionelen veiligheidshalve op het actief van diezelfde leek worden geschreven".

Slechts één voorbeeld mijnerzijds om dit duidelijk te stellen.

Notredame citeert wel dat wij (p. 123) een onteigeningssyndroom m.b.t. de zorg voor de eigen gezondheid bij belangrijke fracties in de bevolking vaststellen, maar citeert uitdrukkelijk niet wat, na een analyse van het aanbod, op p. 135 wordt vermeld: "*De gezondheidsonteygening bij belangrijke fracties van de bevolking vindt deels haar verklaring in de opstelling van het professionele hulpverleningsapparaat, dat de cliënt weinig als serieuze, volwaardige medespeler beschouwt en behandelt*". Who is blaming who of nog: welk soort behoefte drijft een auteur om op de geschetste wijze met wetenschappelijke producten en analyses om te springen?

Het antwoord op deze laatste vraag blijf ik de lezer schuldig, wat vermoedelijk samenhangt met de afwezigheid van wat de auteur aanduidt als minimale voorwaarden voor een behoeftenidentificatie: "geen ruimte voor de analyse van de maatschappelijke achtergrond van deze behoefte, geen kaders waarbinnen gebruikers behoeften kunnen formuleren en politiseren, het niet-doorbreken van de heersende ideologie van de verzorgingsstaat". Wellicht een nieuwe normatieve behoefte voor Notredame?

enkele bedenkingen aangaande communicatie en informatie

Jan Servaes

Niet alleen de internationale nieuwsgaring en informatievoorziening kenmerkt zich door een eenrichtingsverkeer; ook de communicatiewetenschappelijke discussie wordt nagenoeg volledig beheerd door westerse theorievorming.

Hiernavolgende 'bedenkingen' beogen deze 'bepaaldheid' te doorbreken, en kunnen beschouwd worden als de neerslag van een kennismaking en een confrontatie met de interessante, maar in West-Europa spijtig genoeg on- of te weinig bekende, Latijns-Amerikaanse communicatietheorie (1).

Tevens is deze tekst bedoeld als aanvulling op en uitbreiding van twee vorige artikels (2).

Om de dorheid van vele 'wetenschappelijke' bijdragen te vermijden, heb ik bovendien bewust gepoogd zoveel mogelijk ballast, waaronder overbodige uitweidingen, achterwege te laten. Op die manier wil ik de lezer niet alleen tot mee-denken, maar hopelijk ook tot zelfreflectie aanzetten. De in de voetnoten vermelde bibliografische gegevens kunnen hierbij ter inspiratie of ter oriëntatie dienen.

1. BASIS EN BOVENBOUW

Volgens de meest Latijns-Amerikaanse communicatiewetenschappers mogen en kunnen informatie en communicatie niet in een maatschappelijk vacuüm bestudeerd worden. Het betreft hier immers wezenlijk sociale fenomenen. Daarom wordt meestal, en dit in tegenstelling tot het merendeel der westerse communicatietheoretische visies, gestart met een situering van de communicatieproblematiek binnen een ruimer maatschappelijk geheel (3).

Elke samenlevingsvorm wordt gedetermineerd door een *economische basis* die, in laatste instantie, het karakter van de sociaal-economische formatie bepaalt. Elke maatschappij richt zich m.a.w. op één fundamentele activiteit: de productie van goederen en diensten voor de bevrediging van behoeften.

Op deze (en tengevolge van deze) economische basis verheft zich een *sociale bovenbouw*, bestaande uit politieke, juridische, ideologische en culturele vormen die de heersende productiewijze verklaren, rechtvaardigen en versterken. Hiermee wordt m.a.w. bedoeld dat aan elke ontwikkelingsfase van de economische basis welbepaalde bovenbouw-elementen beantwoorden.

Deze relatie is evenwel niet mechanisch, maar *dialectisch*. Alhoewel de economische